

ESTRATEGIAS MATRIMONIAIS DOS PESCADORES DA BANDA NORTE DA RÍA DE PONTEVEDRA

Francisco CALO LOURIDO

"O que lonxe vai casar, chala leva ou vai buscar, e se a leva e a atopa axuga o pez coa bota" (FRAGUAS, 1995: 69). Encomezamos con esta cita pola súa validez xenérica que nos predispón a agardar uns comportamentos no ámeto mariñeiro que, en liñas xerais, non deberan de ser moi diferentes dos de calquera outra comunidade, se facemos excepción das situacions derivadas da mobilidade intrínseca do traballo do mar. En principio estou plenamente de acordo co que Fernández de Rota escribiu sobre unha zona exclusivamente labrega, sobre Monfero, cando di que unha das razóns da endogamia está na necesidade de evitar mocear lonxe, pois ó día seguinte hai que estar no traballo á mesma hora que o resto da familia e, se se botou a noite andando, mal se pode render como os outros (FERNÁNDEZ DE ROTA, 1984: 201-202). O labrego vive apegado á terra, cuns horizontes moi delimitados e uns desprazamentos esporádicos á vila, á feira ou á romería. O traballo do mariñeiro leva implícitos uns movementos diarios a maior ou menor distancia e unhas recaladas periódicas ou esporádicas, accidentais, e, en ocasións, accidentadas, a determinados portos. Por outra banda, barcos de diferentes lugares faenan nos mesmos caladoiros, as tripulacións falan entre elas, coñécese, hai comentarios sobre o bo oficio duns e doutros, sobre a sona das súas respectivas familias, etc. Todo esto predispón a encontros e emparellamentos a distancias inusuaís no mundo campesiño. Un vello mariñeiro de Bueu dicíame que a el sempre o trataron moi ben os de Portonovo, mesmo ofrecéndolle dormir nas súas casas cando se calaba unha surada e el tiña que voltar coa dorna en vela e vento encontrado.

Se teño adicado un artigo a falar das malas relacións de vecindade entre as comunidades de pescadores (CALO, 1998), ben é verdade que nel fago constar que a peligrosidade do elemento hostil no que traballan uns e outros crea, por outra banda, unha solidariedade que facilita estas mesmas relacións; o que sucede é que sempre serán interpersoais, nunca comunitarias, pero para chegar a concertar matrimonios o importante son as primeiras. Sentado o anterior, entremos de cheo en materia.

Toda a literatura antropolóxica que coñeo fai referencia a unha estricta endogamia, non só parroquial, senón tamén de clase: os mariñeiros casan coas fillas dos mariñeiros. Eu mesmo teño constatado e defendido esto en diferentes traballos, xa desde a miña primeira aproximación ó tema, na que foi tese de licenciatura en 1974 e, anos despois, sen modificacions, o meu primeiro libro (CALO, 1978). Deteñámonos un pouco, facendo un repaso, a xeito de batería, das aseveracións e opinións propias e alleas sobre esta cuestión.

Nunha ocasión (CALO, 1996a) fixen notar que, ó estudia-los aspectos sociais, había que ter moi nidia a diferenza entre comunidades estrictamente mariñeiras, incluíndo aquí as que teñen un pouco de terra, insuficiente para o autoconsumo, e as comunidades cunha economía mixta mar-terra. Encomezarei polas que se atopan no primeiro dos casos, onde as relacións habituais entre os homes de mar e os labregos, veciños pero non

mesturados, foron sempre conflictivas, sendo a principal característica das ditas relacións o desprecio mutuo. Non fai ó caso agora coñece-la opinión dos labradores, pero si cómpre dicir que estes, para os mariñeiros, non eran más que xentes egoistas, cunha existencia segura desde o punto da subsistencia (xa que "teñen millo no hórreo"), e da supervivencia (pois "pisan sempre onde pisa o boi"), que nunca regalan nada, que "non dan puntada sen nó" e que "trocán cunca de leite por cunca de aceite". O mariñeiro, pola contra, xoga a vida tódolos días; non ten nada, sae ó mar, pesca e trae peixe para terra, o que lle permite ser dadivoso; vive ó día, polo que, cando non ten, pasa fame e laseira e, cando chega a abundancia, despilfarra. A inseguridade real do seu traballo, tristemente avalada tódolos invernos por sucesivos naufraxios, conformoulle un xeito de ser resignado e determinista; pode descoñece-la palabra, pero cre na predestinación e, falando da morte, repite aquelo de que "cada un tena onde a ten", "non a tiña alí" ou "non estaba de Deus". Se non pensara así con absoluto convencemento non saíra ó mar.

Estamos diante de dous mundos -labrego/mariñeiro- en permanente contacto, pero absolutamente contrapostos; trátase de dous xeitos diametralmente diferentes de concebila existencia; son dúas filosofías vitais que nada teñen en común, e esto necesariamente ten que se traducir en manifestacións radicalmente diferentes sobre aspectos estructurais da sociedade. Estratexias matrimoniais, idade dos casamentos, dotes, prole, responsabilidades e representacións familiares, herdanças, etc., o mesmo que, noutra orde de cousas, a propia cosmovisión, seguirán pautas e vieiros diferentes nos dous grupos. Sen entrar en particularidades locais ou zonais, pódese dicir que o comportamento (e o pensamento) dun mariñeiro galego está máis próximo ó dun colega bretón, galés, escocés, gaditano ou canario (introduzo estes últimos a conciencia para que ningúén pense en afinidades celtas) que ó dun labrego veciño. Esto non está berrado cos sentimientos de pertenza a un determinado e plural pobo, o galego no caso que nos ocupa, pero entrar agora nesta cuestión desviaríanos do tema.

Se o que veío de expoñer é certo e se acepta, non é difícil entender que as relacións entre labregos e "pescos" non foran nunca excesivamente fluídas e cordiais o que, necesariamente, dificultaría unha convención de intereses que rematara nunha relación de parentesco.

Os pescadores da Guarda sinten verdadeiro desprecio polos terrestres e as súas faenas, recriminando a un mariñeiro que está a facer mal o seu traballo cun "deixa iso labrador" (ALONSO, 1987: 22). En Raxó, cando un principiante colle un bo peixe, a frase que se escoita é: "hoxe está o mar para labregos", mentres que no Porto do Son se prefire falar de zapateiros, cecais por aquello de que sempre consideraron que os de Noia (vila á que pertenceron ata 1812) non eran mariñeiros e, pola contra, sendo terra de curtidores, si tiñan sona como zoqueiros e/ou zapateiros, lémbrese aquello que se lles dicía: "Os de Noia, campana de pao, tocan á misa cun zoco". É curioso que, na documentación á que farei alusión máis adiante, para un de Camboño (Lousame), ó pé de Noia, que vén casar a Combarro, este fora precisamente zapateiro.

Na costa norte de Portugal temos un porto, Póvoa de Varzim, que ten para mí un engado especial. Trátase dunha "colmeia piscatória" antiga, a principal entre Matosinhos e Caminha, posiblemente derivada de Vila do Conde xunto co seu núcleo da Cachina ou más probablemente fundada por pescadores galegos. Dicir esto é arriscado, pero eu atopo moitos elementos sospeitosos, desde o culto a S. Andrés (extraño no norte de Portugal e común na costa galega, pensemos en San Andrés de Teixido) ó convencemento da existencia -exclusiva destes mariñeiros- da Santa Compañía (nin os labregos dalí nin do

resto de Portugal, exceptuando algunas zonas do Minho nas que se fala desto dun xeito un tanto difuso, teñen tal crencia) ata chegar ó tipo representativo da súa embarcación, a "lancha" (Cfr. LIXA, 1995), que podemos considerar semellante, senón idéntica, ás lanchas volanteiras do Porto do Son. Cando os pescadores da Guarda querían mercar un barco deste tipo acudían a calquera destes dous portos: "Los lugares de construcción de las Lanchas de A Guarda eran los astilleros de Camposancos, la Póvoa de Varzim en Portugal y Porto do Son en la orilla Sur de la ría de Muros y Noya" (BELOSO, 1990: 63). Un autor da zona, nun traballo anterior, di que o que se facían en Camposancos eran os "molleiros", pero que "los volanteiros venían de la Póvoa de Varzim y Porto do Son" (ALONSO, 1987: 38-39). Embarcación parecida ou igual a esta, como moi ben fixo notar Cadoret no simposio de pesca que organicei este verán en Pontevedra, atópase tamén na Bretaña Francesa (Cfr. CADORET, 1998). Esta comunidade da Póvoa tivo a sorte de protagonizar unha espléndida monografía, feita por un seu ilustre fillo, na que se insiste na estricta separación entre o núcleo pescador e o resto das xentes da vila: "Nada de misturas com a chamada 'gente da terra'" (GRAÇA, 1932: 57). Noutros lugares do libro dísenos que o chamadeiro que os mariñeiros tiñan para os demais era "peixes de coiro", é dicir, "melgachos", cazóns", ou, o que é o mesmo, xente ruín.

Nunha novela etnográfica sobre unha poboación de pescadores da costa de Girona vemos que, cando un lugar veciño habitado por labregos ten problemas económicos, ós mariñeiros esto desprecúpáballes totalmente e mesmo "Les resultaba inconcebible que su destino pudiera estar en modo alguno ligado al de unos campesinos con los que apenas tenían contacto y de los que les separaban abismales diferencias de temperamento y tradiciones. Para los pescadores de Farol, los payeses de Sort podrían haber sido habitantes de un planeta distante y no de un pueblo situado a cinco kilómetros, y les costaba mucho interesarse por su destino fuera cual fuese la desgracia que se cerniera sobre ellos" (LEWIS, 1992: 12).

Xa para rematar, por non prolonga-la repetición con citas de tódolas publicacións sobre comunidades de pescadores, poñamos dous derradeiros exemplos de mala vecindade. En Cudillero (Asturias) había dous barrios: o alto, habitado por labregos ou traballadores de terra e o baixo, no que moraban os "pixuetos" ou pescadores. Pois aquí vemos tamén que "Los pixuetos menospreciaban a los 'aldeanos' o agricultores de los que afirmaban que sólo compraban caballa y chicharro, es decir, pescado de calidad inferior" (SÁNCHEZ, 1992: XIV). Moi lonxe de Asturias, no Algarve portugués, lemos que "a gente da Fuzeta chamavá (e chama ainda) 'montanheiros' (termo que tem a conotação de atrasado, estúpido) aos individuos dos arredores que, ligados preponderantemente ao traballo do campo, tinham um estilo de vida diverso" e surxían estrofas deste tipo: "Os 'montanheiros' não são homens / os 'terrestres' também não / Quando chega o homem do mar / bate o pé, atormenta o chão" (OLIVEIRA, 1972: 52-54).

Se algo está suficientemente claro para tódolos investigadores que se ocupan da antropoloxía mariñeira son as malas relacions existentes entre marítimos e terrestres. Trátase de dous xeitos absolutamente diferentes de dar resposta á primordial cuestión da supervivencia, o que necesariamente conllevará dúas maneiras diametralmente opostas de interpreta-la existencia. Nun traballo anterior, xa citado, teño tratado cunha certa profundidade o individualismo do mariñeiro, así como o seu espíritu solidario, pero en absoluto inclinado ó cooperativismo e cun sentimento e valoración dos conceptos "casa" e "familia" moi diferentes dos do labrego (Cfr. CALO, 1998). Non é cousa de repetir agora o que xa dixen noutros foros e publicacións, pero si cómpre ter todo eso presente para

entender que as relacións conducentes ó matrimonio entre pescos e labregos non foron nunca naturais nin ben vistas por ningunha das partes. Cando o desprecio é mutuo non se poden agardar aceptacións de parentesco. Vexamos.

Na Póvoa de Varzim a separación era drástica, polo que pobre da mociña, filla de mariñeiros, que se deixara pretender por un alleo á “classe piscatoria”; non só os pais, senón toda a comunidade tiña dereito a reprendela e a indicarlle que debía ter vergoña, sendo alcuñadas as que ousaban incumpri-la norma da comunidade de “toleironas” e “desavergonhadas” (Cfr. GRAÇA, 1932: 57). Cando eu estudiei o que sucedía con respecto a esto no Porto do Son, as conclusións ás que cheguei fixéronme escribir: “Generalmente los noviazgos surgían entre los jóvenes del propio pueblo, siendo totalmente esporádicos los matrimonios entre un pescador y una labrador” (CALO, 1978: 82). Nun traballo sobre a freguesía de Castiñeiras (Ribeira) lemos que “hai dúas bandas totalmente irreconciliables: os lugares de labregos e os de mariñeiros..., de feito os casamentos entre xente de mar e labregos son moi escasos” e un pouco máis adiante vemos que si son frecuentes os matrimonios cos doutra parroquia veciña, Carreira, tamén adicados á pesca (LAGO et alii, 1981: 132).

Nun estudio sobre a Culatra, unha comunidade do Algarve portugués, dise o seguinte: “O casamento ten tendencia para ser endogâmico. O culatrense gosta de casar na illa, pois alí conhece ben a noiva” (MARTINHO-MARTINHO, 1982: 118). Vemos como esta última frase, escrita sobre unha poboación tan distante de Galicia, vén abondando na cita, recollida por D. Antonio Fraguas, coa que encomezamos este relatorio. Nunha ocasión, falando desto, dixen que aquí semella esta-la clave: os mozos teñen que ser coñecidos da comunidade para, deste xeito, saber con quen se vai emparentar (CALO, 1999). Non renuncio ó anterior, pero antepoño a esto a realidade da absolutamente oposta concepción da vida que hai entre labregos e mariñeiros. Dicía tamén naquel traballo que en portos de mar como Póvoa de Varzim ou Porto do Son había diferentes categorías dentro da propia clase mariñeira e os matrimonios adoitaban celebrarse en círculos pechados, se ben a honradez e a profesionalidade abrían todo tipo de separacións económicas entre pescadores, pois a classe piscatoria non era homoxénea e non viña sendo o mesmo emparentar coa filla dun armador que coa dun mariñeiro que nada tiña. Sobre esta cuestión do matrimonio entre mariñeiros de moi diferente posición económica (e conseguintemente social) hai unha boa película etnográfico-costumbrista de Leitão de Barros rodada na Póvoa de Varzim en 1942 e titulada *Ala Arriba!* (berro empregado para subir pola area da praia as lanchas á volta do traballo no mar). Cando o mariñeiro pretendiente era de categoría económica e/ou social inferior, pero resultaba aceptado polos futuros sogros, recibía destes un dote en aparellos que o elevaba a un nivel que lle permitía aspirar á man da rapaza. Lemos esto no xa citado traballo de Graça ou vémolo na película que veño de mencionar.

Sobre os mariñeiros da Guarda díxose que “se casaban entre ellos, en una especie de endogamia, aislados durante muchos años del resto de la población, ya que ‘arriba’ había otro modo de vivir muy distinto al suyo” (ALONSO, 1987: 31).

Nun traballo sobre Santos Graça, autor do varias veces citado libro sobre os Poveiros, lemos o seguinte: “A endogamia, que é um fenómeno muito frequente nas sociedades tradicionalistas, é mais notória dentro dumha comunidade com o mesmo tipo de economía que dentro de grupos geograficamente delimitados. O casamento como fenómeno de aliança e de solidariedade social de um grupo afim, como sempre foi, tem na comunidade poveira uma patenteación cristalina” (ALMEIDA, 1982: 288).

Nalgúnha ocasión escribín que toda a literatura antropolóxica sobre o mar está a falar de endogamia, pero engadía daquela que botaba a faltar estudos estadísticos sobre datos documentais, concretamente sobre os libros parroquiais, que viñeran confirmar ou invalidar todo canto se vén dicindo. Entrementres eu tamén afirmaba o mesmo e, despois de facer notar que tiña realizado unha serie de enquisas en diferentes pobos de pescadores, a impresión que sacaba era a de que "os matrimonios eran endogámicos, ou polo menos homogámicos (mariñeiro con mariñeiro, anque foran de diferentes portos). A fin de contas os contactos eran entre eles, e así nolo contaba en Portonovo un mariñeiro xa xubilado, ó dicir que seu avó era da Moureira de Pontevedra, pero, o mesmo que outros de Bueu e demais, casou nese porto porque alí chegaban coas redes rotas para que llellas repararan e falaban necesariamente coas atadoras e "unha cousa levaba á outra" (CALO, 1999). Todo esto coincide co que Ferreira de Almeida escribiu a propósito do traballo de Santos Graça.

No Porto do Son teño escoitado moitas veces que os das aldeas veciñas consideraban ás mulleres das familias mariñeiras unhas mandonas e unhas dominantes, que ignoraban os traballos relacionados coa agricultura e que por riba eran as donas dos cartos e as que facían e desfacían dentro e fóra da casa. Sobre o papel da muller no seo da familia e os diferentes roles do home escribín en varias ocasións (CALO, 1978: 81 ss. e 1984: 261-279) polo que pudo obviar agora ese aspecto, pero cómpre ter presente o anterior para comprender que a un labrador, cunha mentalidade tan distinta, non se lle ocurrira meter na casa unha pesca en calidade de muller. Sendo esto así, a homogamia é praticamente inevitable.

Tódolos autores que se ocuparon, con maior ou menor intensidade, desta cuestión traballaron sobre pobos que podemos considerar químicamente puros. É dicir, eran comunidades claramente mariñeiras; pero a realidade é moito más complexa, pois entre unha aldea da beira do mar habitada exclusivamente por labregos (que baixan á praia na procura do argazo para abona-las terras e, en ocasións, a mariscar na zona intermareal) e un pobo de mariñeiro (que, como moito, teñen unha cativa horta máis ou menos areenta como complemento alimentario) hai toda unha gradación de situacións ata chegar ó nivel intermedio de labregos-mariñeiro ou mariñeiro-labregos. En varios dos meus traballos sobre o nacemento das poboacións adicadas exclusivamente á explotación dos recursos mariños tentei demostrar con variedade de exemplos que as primeiras comunidades de pescadores naceron como consecuencia da existencia de campesiños sen terras que decidiron facer do mar morada, aprende-los os seus segredos e vivir traballándoo (Cfr. CALO, 1993: 201- 220 e ID., 1996b: 11-25). O que aínda nunca dixen foi que o feito de que os labregos pobres se fixaran mariñeiro significou un retroceso (desde o punto de vista da dialéctica da Historia) no devir das xentes asentadas perto do noso litoral semellante ó que sufrieron os indios sioux, sedentarios e agricultores cando o descubrimento de América, e posteriormente cazadores itinerantes por mor da utilización do recién chegado cabalo. A facilidade que tiñan agora para conseguir proteína animal fíxos retroceder (culturalmente falando) do Neolítico ó Paleolítico. Outro tanto (e pola mesma razón de consecución de proteína animal) sucede cos agricultores pobres, que se transforman en depredadores, en pescadores. E esto debeu de suceder sempre, pero irrumpirá de xeito brutal, senón antes, cando menos de xeito masivo a partir do S. XII.

Non teño interese agora por voltar a me ocupar da situación dos labregos que desde 1737 pugnan por ter dereito a traballar libremente no mar, contra o ordenado na *Matrícula de Mariña*, polo que remito ó estudio de MEIJIDE (1971: 37 ss.) sobre a costa mindoniense,

xa que se trata dun traballo riguroso e extrapolable a toda a nosa beiramar; pero cecais non sobre lembrar, como detalle, que nos tiras e afrouxas que se sucederon neste século XVIII tivo problemas co subdelegado da mariña de Viveiro unha embarcación tripulada por labregos e que viña sendo propiedade do cura da freguesía de S. Xoán de Cobas. Van chega-los cataláns a Galicia, e sabemos que na agudización dos problemas que estes foráneos suscitaron non estaban precisamente á marxe os intereses económicos eclesiásticos (Cfr. ALONSO ÁLVAREZ, 1976). Pero, insisto, non vou entrar agora nestas cuestións, así como tampouco no que sucede coas tripulacións de labregos para as lanchas adicadas ós cercos ou traíñas, ós que na costa cantábrica se coñecía como "sogueiróns", pero que pasaron a formar parte dos barcos en todas partes, pois para exercer este oficio, como escribín hai anos, non se precisa ni técnica nin saber pescar, senón que chega con ter forza para cobrar o aparello, e neste non hai diferencia ningunha entre pescadores e labregos. Fago notar que os mariñeiros empregan a verba "oficio" para cada tipo de pesca ou traballo con diferentes aparellos. Así, un barco que hoxe vai ós tramallos anda a un oficio distinto do que andará mañá se decide meter a bordo os palangres e faenar con eles. O bo mariñeiro terá que ser experto en todos e cada un dos diferentes oficios.

Pero o que verdadeiramente me interesa agora é examina-las estratexias matrimoniais nunhas poboacións estables e antigas, xa que en Galicia, a diferenzia doutras zonas, tipo Arguineguín, nas Illas Canarias (SANTANA, 1988: 37-52 e HERNÁNDEZ, 1997: 533) ou o Baixo Arenteiro portugués, por citar algo realmente recente, (Cfr. MENESSES-MENDES, 1996) non hai comunidades de pescadores de nova creación, ou, cando menos, aínda non foron detectadas, o que cecais se deba á falta de interese por lanzar unha liña investigadora nesta dirección. Eu voume centrar neste relatorio en núcleos "coñecidos de vello", como son algúns dos tradicionais portos da banda norte da ría de Pontevedra, a saber: Combarro e Raxó. Escollín estos enclaves por significativos e por estar situados no interior da ría. Nun primeiro momento, a miña intención foi tratar tamén Portonovo, para ver unha sucesión de dentro a fóra, o que, para mim, ten unha gran importancia, como fixen notar en varios traballos nos que defendín a progresión ocupacional histórica desde o fondo de saco das rías (alá polas fins do S. XII) ata chegar ás puntas exteriores das mesmas no S. XIV. Se na primeira etapa temos portos como Pontevedra, Noia, Padrón, Redondela..., na segunda aparecerán Muros, Porto do Son, Portonovo, Aldán... Progresivamente irá decaendo a importancia pesqueiro-económica dos núcleos antigos e serán os da Baixa Idade Media os que collan o relevo. Chegará un momento no que os habitantes do interior das rías, cos seus portos areados polos aportes dos ríos formando "lombos", se convertirán en mariscadores, voltarán ás faenas agrícolas e/ou compaxinarán as labores de terra e mar, mentres que os das puntas de fóra se lanzarán a descubrir novos mares e se afianzarán como mariñeiro. Problemas derivados da consulta dos libros parroquiais, ben coñecidos polos investigadores da demografía histórica, da arte, etc., non me permitiron, nesta ocasión, ocuparme de Portonovo, ubicado na bocana da ría e probablemente diferente en canto ás súas estratexias matrimoniais.

Possiblemente sexa Combarro, freguesía do concello de Poio, un dos núcleos marítimos máis coñecidos de Galicia, por obra e gracia da difusión turística, pois a imaxe dos hórreos enriba do mar, conxugada con barquínos de pequeno porte e casas pétreas con solaina é certamente moi plástica e suixeridora. Sabemos que no ano 1105 foi doado por Dona Urraca e D. Raimundo de Borgoña ó mosteiro de Poio. En 1489 houbo entre Combarro e Pontevedra litixios que se resolvieron por sentencia arbitral, asinándose unha carta de irmandade o 23 de setembro de 1491 e conseguindo deste xeito os daquel porto ser

admitidos como veciños de Pontevedra a tódolos efectos; pero tendo que pagar para esto un canon de 100 pares de brancas, o que lles facultaba para ir a este porto a armazón cercos e sacadas, a salgar, arencar e a vender. Non poden facelo en Combarro, agás se é para consumo dos veciños do couto de S. Xoán de Poio, ó que pertencen, e limítrofes (GARCÍA ORO, 1987; FERREIRA, 1988: 134 e ARMAS, 1992: 155). A partir de agora e ata o presente, aparecerá este porto repetidas veces na documentación, pero, non se tratando este dun traballo histórico, evitamos máis datos e conformámonos tan só, polo interese que ten para o noso relatorio, con facer notar que a actual freguesía de S. Roque de Combarro conta cunha moi boa extensión de terras de cultivo, o que fixo que, desde sempre, labregos e mariñeiros conviviran porta con porta e que traballos agrícolas e seifas marítimas se alternaran polas mesmas persoas.

O pequenío porto e freguesía de Raxó, igualmente pertencente ó actual concello de Poio, tivo actividade mariñeira e aparece na documentación cando menos desde o século XVI. A súa entrada nos "papeis" fíxose de xeito similar á da meirande parte dos portos de mar, é dicir, por se ver metido nunha serie de pleitos a causa das artes de pesca empregadas por eles ou polos seus contrarios. Unhas veces serán eles os que solivianten ós da Moureira de Pontevedra polo emprego das sacadas e outras serán os de Combarro e Portonovo os que se extralimiten pescando no chamado "Mar de Raxó", vulnerando así os "dereitos" da Confraría do Corpo Santo de Pontevedra (Cfr. CALO, 1997: 295-315). Aínda non sabemos o que sucedeu, pero parece ser que este pequeno porto perdeu actividade, tendo en consideración que no S. XVIII, cando a elaboración do Catastro do Marqués da Ensenada, "era un pueblecito de labradores que vivía de espaldas al mar" (PÉREZ GARCÍA, 1979: 236). Recobrárá importancia a raíz da chegada dos cataláns ás nosas costas polos mediados dese século, convertíndose desde aquela nun significativo enclave para os aparellos de arrastre e chegándose a elaborar un regulamento de pesca, de artes e de postas para este tipo de aparellos (Cfr. FILGUEIRA, 1946).

Se dicíamos de Combarro que vai ser un porto cunha economía mixta mar-terra, no caso de Raxó atopámonos cunha poboación, desde o XVIII baseada na agricultura e no traballo do arrastre, concretamente na xábega e posteriormente no boliche (Cfr. CALO, 1997). É ben sabido que este tipo de seifa precisa tanto da man de obra do mariñeiro "puro" como do labrego -home e mulleir- que baixa á praia en épocas de descanso agrícola ou de especial necesidade para se sumar á recua de tiradores das seneiras e dos calóns do aparello. Cando fixen un traballo específico sobre o arrastre no porto de Raxó, escoitei varias veces de boca dos mariñeiro unha palabra que me deixou perplexo e que me lembrou lecturas etnográficas moi distantes. Os meus entrevistados non empregaban a verba patrón ou armador para o dono e, ó tempo, xefe do barco, senón que o denominaban como "amo". Esta linguaxe non é de mariñeiro e lembroume un traballo sobre a Albufera Mallorquina. Cómpre traer aquí a cita, anque sexa un pouco longa: "Sin embargo, el pescador de la mar, tanto si es propietario o gestor de una barca, como si habiendo llegado tan sólo a marinero, ha alcanzado una edad avanzada, recibe la denominación de **patrón**, el pescador albufereno **siempre** es **l'amo**. No se trata de un paralelismo con *l'amo pagès*; es directamente *l'amo campesino*. Sus referentes mediatos e inmediatos son, efectivamente, los propios del universo agrario" (MIQUEL, 1995: 54).

Vou, xa que logo, basear o meu estudio documental en dous portos de mar cun forte compoñente labrego: Combarro e Raxó. Foi mágoa non poder tratar, polo que antes dixen, tamén o caso de Portonovo, xa que nos podería ofertar un interesante xogo comparativo. De todas maneiras, penso que os resultados obtidos son certamente moi dignos de ser

tidos en consideración e mesmo van moito más alá das miñas expectativas ou hipóteses iniciais.

Vou obviar agora facer unha análise teórica sobre a fiabilidade das fontes documentais conformadas polos libros eclesiásticos, remitindo para esto a PÉREZ GARCÍA (1979), por se ter preocupado "in extenso" da cuestión ó traballar sobre o Salnés para a súa tese de doutoramento. Simplemente vou engadir que o valor dos libros de matrimonios é moi desigual en función dos curas encargados das parroquias, pois mentres uns se preocupan de facer constar as profesións dos contraíntes, outros mesmo sê esquecen de anotar as freguesías de nacemento ou de vecindade dos mesmos. De todas maneiras resulta posible facer unhas aproximacións ás estratexias matrimoniais, tendo en consideración que se trata dunhas valoracións estadísticas e non dunhas cifras absolutas e globais. Especificaremos esto no remate.

Vexamos en primeiro lugar o que nos deparou a inmersión nos libros de matrimonios da freguesía de San Pedro de Combarro.

Empezo no ano 1868, data en que Combarro se transforma en freguesía, independizándose de Poio, e vou tomndo datos cada cinco, saltando dez, ata chegar a 1918, totalizando así 127 casamentos. En rigor cecais debera de sumar un máis, pois atopo un individuo, de 43 anos, con título de Don e natural de moi lonxe, concretamente de Santa María de Argalo (Noia) que casa cunha mestra de S. Bartolomé de Pontevedra, pero non o fago por se tratar evidentemente dun matrimonio anómalo e distorsionante do conxunto. Dos 127 matrimonios restantes, contabilizando todos, incluídos viuvos e viuvas, hai 52 homes (41 %) e 87 mulleres (68 %) dos que non consta a profesión. Os demais homes (75, é dicir, o 59 %) pertencen a estes oficios:

Mariñeiro: 36 (48 % ou 28,34 % do total).

Labregos: 30 (40 % ou 23,62 % do total).

Carabineiros: 2 (2,66 % e 1,57 % do total).

Serradores: 2 (2,66 % ou 1,57 % do total).

Canteiros: 2 (2,66% ou 1,57% do total).

Xornaleiros / tendeiros / zapateiros: 1 de cada (1,3 % ou 0,78 % do total cada un).

As restantes mulleres (40, é dicir, o 32 %) distribúense así:

Labregas: 26 (65 % ou 20,47 % do total)

Mariñeiras (escrituradas así, pero posiblemente sexan en realidade fillas de mariñeiros): 4 (10 % ou 3,15 % do total).

Labores da casa: 4 (10 % ou 3,15 % do total).

Xornaleiras: 3 (7,5 % ou 2,36 % do total).

Pescas / texedoras / costureiras: 1 de cada (2,5 % ou 0,78 % do total cada unha).

Os datos anteriores, tan relativos como indican as porcentaxes, polo que se prestan a calquera clase de interpretación, mostran unha lixeira maioría de mariñeiros fronte a labregos e un número insignificante doutras profesións, mentres que as labregas destacan bastante con respecto ás mariñeiras ou fillas de mariñeiros. Cómpre facer constar que, como se aprecia nos datos anteriores, a profesión do home aparece con moita más frecuencia que a da muller.

Se analizamos agora a respectiva procedencia dos contraíntes, vemos que das 127 parellas 93 eran da mesma parroquia de Combarro, o que da un 73,22 % do total; pero resulta que 17 eran de Poio e 3 de Samieira (15,74 %), freguesías limítrofes, o que representa un total de 113 casamentos (88,96 %) de estricta vecindade, sendo tan só 14 os foráneos

que veñen emparentar aquí, é dicir, o 11 %. Á vista destes datos, semella estar suficientemente claro que se pode falar dunha elevada endogamia parroquial e veciñal; case que o 90 % dos matrimonios se celebraron entre veciños.

Do número total de mariñeiro, 29 son do mesmo Combarro, sendo 3 da Moureira de Pontevedra, e os restantes de Marín, Poio, Samieira e Armenteira. Despois do visto, resulta normal que a meirande parte sexan do propio Combarro, pero vemos como hai varios doutros portos que veñen casar aquí, o que posiblemente nos estea a constatar a homogamia da que falamos ó encomezar esta ponencia.

A xeito de curiosidade pudo dicir que dos foráneos atopados nesta relación, o tendeiro, era un mozo de 29 anos, de San Tirso de Abres (Ribadeo), que ven casar cunha moza de 20 anos. Un dos mariñeiro de Santa María de Pontevedra era veciño dalí, pero natural de Santiago de Vigo, o que, sumado ós de Marín, está a testemuñar os desplazamentos dos mariñeiro que casan con fillas de mariñeiro. O único zapateiro referenciado chega de lonxe, de San Xoán de Camboño (Lousame), ó pé de Noia, terra tradicional de zapateiros, o que posiblemente estea a indicar que tamén practicaban un oficio ambulante, algo que, neste intre, descoñezo. Máis extraños son os dous matrimonios de senllos veciños dos arredores do Porto, un de Vilachán da Maia e outro dun pouco máis enriba, de Labrufe (transcritos como Maya e Lebruye), sendo este último serrador.

Se ben a idade dos contraíntes non teña maior importancia para o que agora nos ocupa, non sobra ofertar unha serie de porcentaxes para posibles futuros traballos. Tendo en consideración o interese que as idades de contraer matrimonio teñen para as estadísticas, non vou incluír os viuvos e as viúvas por non ser significativos.

IDADE	HOMES	MULLERES
Ata 20 anos	4 (3,14 %)	42 (33 %)
21-25 anos	57 (44,88 %)	51 (40,15 %)
26-30 anos	31 (24,4 %)	21 (16,53 %)
31-35 anos	13 (10,23 %)	6 (4,72 %)
36-40 anos	5 (3,93 %)	2 (1,57 %)
Máis de 40 anos	2 (1,57 %)	0 (0 %)
TOTAL	112	122

Figuran 12 (9,44 %) homes viuvos e 3 (2,36 %) sen anos, completando 127.

Figuran 4 (3,14 %) mulleres viúvas e 1 (0,78 %) sen anos, completando 127.

Non contabilizo o matrimonio dos dous foráneos (Noia-Pontevedra) por non aportar nada ó que agora interesa e conseguintemente distorsiona-las estadísticas.

Vexamos agora os resultados obtidos do traballo nos arquivos parroquiais de San Gregorio de Raxó.

Cómpre facer notar en primeiro lugar que os párrocos desta freguesía non tiveron tanto coidado en adxuntar datos, por exemplo profesionais, como algúns de Combarro, polo que o global dos que figuran con oficio -o que hoxe máis nos interesa- é moi inferior ós da outra parroquia, malia ter eu manexado un número maior de casamentos. Anque hai anotacións desde 1729, non hai aporte de datos que interesen a este traballo ata chegar a 1857, polo que esa é a data de inicio da recollida, rematando en 1945. O método e a secuencia son semellantes ós especificados para Combarro.

Contabilicei un total de 146 matrimonios, dos que en 111 casos (76 %) non figura a profesión do home e curiosamente o mesmo sucede coas mulleres, anque non sempre se

correspondan os datos ou a ausencia deles ós dous da parella. Vexamos as profesións explicitadas dos 35 homes restantes (24 %):

Mariñeiro 19 (54,28 % ou 13 % do total).

Labradores 14 (40 % ou 9,58 % do total).

Xornaleiro / canteiro 1 de cada (2,85 % ou 0,68 % do total cada un).

As restantes mulleres (35, é dicir, o 24 %) distribúense así:

Labradoras 21 (60 % ou 14,38 % do total).

Labores da casa 10 (28,57 % ou 6,84 % do total).

Costureiras 2 (5,71 % ou 1,36 % do total).

Mariñeiras / pescas 1 de cada (2,85 % ou 0,68 % cada unha).

Se dicía que os datos de Combarro se podían prestar a calquera interpretación, moito más poderíamos dicir neste senso dos de Raxó, tendo en consideración o esquifo das anotacións profesionais, só o 24 % do total. De todas maneiras, porcentualmente hai que traballar con esta pequena proporción, e o que nos indica é que a maioría dos homes son mariñeiros, seguidos a corta distancia polos labradores e por un insignificante número doutras profesións. En canto ás mulleres voltan a se-las labradoras as do grupo maioritario, atopándose en minoría as calificadas de mariñeiras, se ben non sabemos o que se oculta tra-la denominación de labores da casa.

Con respecto á procedencia dos contraíntes, vemos que das 146 parellas 98 eran do propio Raxó, o que da un 67,12 % do total, pero resulta que 20 eran de Dorrón (as casas das dúas freguesías son físicamente colindantes) e 3 de Samieira, freguesía limítrofe cara a Pontevedra. Estes 23 veciños que casan en Raxó significan un 15,75 % do total, o que sumado ó anterior bota un 82,87 % de enlaces entre veciños "de porta con porta" contra os 25 restantes (17,3 %) de foráneos.

Sen chegar ó case 90 % de endogamia do caso de Combarro, temos aquí unha porcentaxe igualmente moi alta que se aproxima ó 83 %. O mesmo que sucedía no porto anterior, temos tamén que o número de mariñeiros do propio porto é, como era de esperar, o maioritario, figurando outros de Dorrón, o que practicamente vén se-lo mesmo, un de Sanxenxo (nas anotacións sempre aparece como S. Ginés de Padriñán e nun caso co engadido *vulgo Sangenjo*) e outro de Ribeira que emparenta cunha moza natural de Santa María de Brión (Ferrol), pero avecindada en Raxó. Entre os foráneos que veñen casar aquí, cecais os casos máis chamativos sexan os de dous da provincia de Huelva, un deles de Santo Domingo de Guzmán da Vila de Lepe que casa cunha de San Xosé de Ares (Pontedeume) e outro de Nosa Señora das Angustias de Ayamonte que casa cunha de Raxó. O mesmo que sucedía en Combarro, vemos que tamén veñen mozos doutros portos casar con rapazas de Raxó, pero non os cuantificamos por non se cita-la profesión, que presumiblemente era a de mariñeiro.

O mesmo que fixemos para o porto anterior, imos poñer unha táboa de idades que pode ser de axuda para traballos doutra natureza. Igualmente obviaremos nesta relación porcentual os viuvos e as viuvas, por non seren significativas as datas do seu segundo matrimonio.

IDADE	HOMES	MULLERES
Ata 20 anos	5 (3,42 %)	51 (34,93 %)
21-25 anos	75 (51,36 %)	52 (35,61 %)
26-30 anos	36 (24,65 %)	7 (4,79 %)
31-35 anos	11 (7,53 %)	5 (3,42 %)
36-40 anos	0 (0 %)	4 (2,73 %)
Máis de 40 anos	2 (1,36 %)	2 (1,36 %)
TOTAL	129	121

As dúas últimas mulleres, unha delas de 53 anos e a outra de 41, casan con señños viuvos de 72 e 46 anos respectivamente.

Figuran 5 (3,42 %) homes viuvos e 12 (8,21 %) señanos, completando 146.

Figuran 3 (2 %) mulleres viuvas e 21 (14,38 %) señanas, completando 146.

Se analizamos agora os resultados da consulta de documentos parroquiais que vimos de presentar de xeito porcentual, podemos rematar, con toda a prudencia que a insuficiencia de datos que fixemos constar require, coas seguintes conclusións:

- Nas dúas comunidades estudiadas apréciase unha fortísima endogamia

- O feito de tratarse de poboacións mixtas mar-terra fai que os matrimonios se celebren "porta con porta", independentemente das diferentes profesións.

- A mobilidade dos mariñeiros, por razón de traballo e do seu propio medio de produción, lévaos en moitos casos a emparentar con fillas de pescadores doutros portos, producíndose unha homogamia.

- A idade de contraer matrimonio nos dous sexos, pero sobre todo nas mulleres, é moi temperá, véndose como a maior porcentaxe, tanto de mozos como de mozas, o fai entre os 21 e os 25 anos, pero aproximándose moito o número de mulleres que casa antes dos 20.

Contrastamos esto último co que no seu día estudiou para a zona limítrofe da antiga Xurisdicción da Lanzada o profesor PÉREZ (1979: 114) e vemos que no S. XVIII hai "un matrimonio precoz como nota dominante" entre os campesiños, pero na zona mariñeira os casamentos eran más tardíos. Engade que cara á fin de centuria as curvas de idades entre labregos e mariñeiros se aproximan, e interpreta esto como unha mellora da economía pesqueira. Eu, polo que dixen ó primeiro, encomezo a recollida de datos xa avanzado o século XIX, constatando que os matrimonios son realmente de xente nova. É moi probable que teña razón o autor citado cando interpreta o descenso da idade en función da mellora económica, o que xa non teño tan claro é que a Matrícula de Mariña, coas súas levas periódicas, favoreza matrimonios de mozos novos con mulleres maiores e de homes maduros que voltan do servizo con mozas novas. Eu non atopei nada desto nos datos manexados.

Xa para rematar teño que recoñecer que, ata este traballo, eu e tantos outros investigadores, baseándonos no estudio estritamente etnográfico de observación, más ou menos recente, de comunidades de pescadores, elaboramos unhas conclusións sobre a existencia dunha endogamia entre as poboacións mariñeiras. Agora podo engadir que, despois do exame documental destes dous portos, malia tratarse de comunidades mixtas de mariñeiros e labregos, a devandita endogamia, xunto coa homogamia, foi, con moita probabilidade, a praxe habitual dos portos de mar. Estou persuadido, anque os datos

fríos da estadística terían que vir confirmalo ou negalo, que, se puidera, como pretendín, estudiar Portonovo, a relación de matrimonios entre pescadores sería aínda moi superior, xa que, anque a freguesía é Adigna, lugar de labregos, o enclave de Portonovo debeu de funcionar aillado do exterior, nun paralelismo evidente coa miña patria pequena, Porto do Son, pertencente tamén a unha freguesía de labregos como Noal.

Tentei neste traballo facer unha aproximación documental a un tema moitas veces tocado na literatura antropolóxica, pero nunca contrastado cos datos. Son aínda precisos moitos outros estudos en diferentes portos da nosa Galicia que veñan confirmar ou desbotar esta apreciación, pero penso que agora está xa un pouquiño máis asentada.

A Moureira, novembro de 1997.

BIBLIOGRAFÍA

- ALMEIDA, Carlos Alberto Ferreira de (1982): "Santos Graça, antropólogo". *Boletim Cultural Póvoa de Varzim*, vol. XXI, nº 2. Póvoa de Varzim, 281-294.
- ALONSO, Eliseo (1987): *Gamelas y marineros*. Excma. Diputación Provincial. Departamento de Publicaciones. A Guarda.
- ALONSO ÁLVAREZ, Luís (1976): *Industrialización y conflictos sociales en la Galicia del Antiguo Régimen, 1750-1830*. Arealonga. Akal Editor, Madrid.
- ARMAS CASTRO, José (1992): *Pontevedra en los siglos XII a XV. Configuración y desarrollo de una villa marinera en la Galicia Medieval*. Galicia Histórica. Fundación "Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa". Pontevedra.
- BELOSO QUIÑONES, Juan Sebastián (1990): "Embarcaciones y artes de pesca tradicionales en el puerto de A Guarda". In VARIA: *El hombre y el mar en la costa suroeste de Pontevedra*. Excma. Diputación Provincial de Pontevedra. Servicio de Publicaciones. Vigo.
- CADORET, Bernard (1998). "Histoire des chaloupes sardinières de Douarnenez dans leur contexte social et techno-économique". In CALO LOURIDO (Coord): *Antropoloxía Mariñeira. Actas do Simposio Internacional de Antropoloxía In Memoriam Xosé Filgueira Valverde*. Consello da Cultura Galega, 91-92.
- CALO LOURIDO, Francisco (1978): *La cultura de un pueblo marinero*. Porto do Son. Monografías de la Universidad de Santiago de Compostela, 41. Madrid.
- CALO LOURIDO, Francisco (1984): "The Seafaring Fishing Family as an Economic Community in Porto do Son, Galicia, Spain". In BELA GUNDA (Ed.) *The Fishing Culture of the World*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 261-279.
- CALO LOURIDO, Francisco (1993): "Nacemento das comunidades mariñeiras". *Revista de Guimarães*, 103. Sociedade Martins Sarmento, Guimarães, 201- 220.
- CALO LOURIDO, Francisco (1996a): *Xentes do mar. Traballos, tradición e costumes*. Biblioteca A Nosa Terra. Nós os Galegos. Edicións A Nosa Terra, Vigo.
- CALO LOURIDO, Francisco (1996b): "Evolución histórica da tecnoloxía pesqueira e cambios sociais dende o século XVI ata o XX". In ABEL VILELA (Ed.): *Historia e Antropoloxía da Cultura pesqueira en Galicia*. Col. Antropoloxía, nº 3. Fundación Alfredo Brañas, Santiago, 11- 25.
- CALO LOURIDO, Francisco (1997): "Da sacada ó boliche. O caso de Raxó na ría de Pontevedra". *Actas do III Congreso de Historia da Antropoloxía e Antropoloxía Aplicada*. T. I. Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos. C.S.I.C., Vilagarcía de Arousa, 295-317.

CALO LOURIDO, Francisco (1998): "Individualismo frente ós nosos. afirmación local contra os alleos e defensa do territorio". In CALO LOURIDO (Coord.): *Antropología Marítima: Actas do Simposio Internacional de Antropoloxía In Memoriam Xosé Filgueira Valverde*. Consello da Cultura Galega, 29-42.

CALO LOURIDO, Francisco (1999): "Peculiaridades da sociedade mariñeira". In *Antropología*. Hércules de Ediciones S.A. En prensa.

FERNÁNDEZ DE ROTA, José Antonio (1984): *Antropología de un viejo paisaje agrario*. Centro de Investigaciones Sociológicas-Siglo XXI de España Editores S.A., Madrid.

FERREIRA PRIEGUE, Elisa (1988): *Galicia en el comercio marítimo medieval*. Col. de Documentos Históricos. Fundación "Pedro Barrié de la Maza". A Coruña.

FILGUEIRA VALVERDE, José (1946): *Archivo de Mareantes*. Museo de Pontevedra. Pontevedra.

FRAGUAS FRAGUAS, Antonio (1995): *A festa popular en Galicia*. Cadernos da área de Arte / Comunicación. Publicacións do Seminario de Estudos Galegos. Edicións do Castro: Sada-A Coruña.

GARCÍA ORO, José (1987): *Galicia en los siglos XIV y XV*. II vol. Fundación "Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa". Galicia Histórica. Pontevedra.

GRAÇA, António Santos (1932): *O povoín*. Póvoa de Varzim.

HERNÁNDEZ ARMAS, Ramón (1997): "Fracaso escolar y turismo en el sur de Gran Canaria. Un enfoque antropológico. Análisis del caso en el I.E.S. Arguineguín (Mogán)". *Actas do III Congreso de Historia da Antropología e Antropología Aplicada*. T. II. Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos. C.S.I.C. Vilagarcía de Arousa, 531-546.

LAGO CANZOBRÉ, Santiago et alii (1981): "A comunitade mariñeira da parroquia de Castiñeiras (Coruña). Unha análise antropolóxica". *Brigantium. Boletín do Museo Arqueológico e Histórico da Coruña*. Vol. 2. A Coruña, 129-139.

LEWIS, Norman (1992): *Voces del viejo mar*. Siglo XXI de España Editores S.A. Madrid.

LIXA FILGUEIRAS, Octavio (1995): *O barco poveiro*. Edição da Câmara Municipal. Contemporânea Editora, Lda. Matosinhos.

MARTINHO, M.ª Manuela Pires e MARTINHO, E. Alberto Trindade (1982): *Culatra. Um lugar de pescadores*. Col. Parques Naturais, 11. Lisboa.

MEJÍIDE PARDO, Antonio (1971): *Economía Marítima de la Galicia Cantábrica en el siglo XVIII*. Estudios y Documentos, nº XXXII. Universidad de Valladolid, Valladolid.

MENESES, Inês Salema e MENDES, Paulo Daniel (1996): *Se o mar deixar. Comunidade e género numa povoação do litoral alentejano*. Edições do Instituto de Ciências Sociais da Universidade de Lisboa. Estudos e Investigações, 6. Viseu.

MIQUEL NÓVAJRA, Alejandro (1995): "La Albufera Mallorquina: ¿Campesinos o pescadores?". *Revista de Antropología Social*, nº 4. Servicio de Publicaciones. Universidad Complutense. Madrid, 43-56.

OLIVEIRA, Carlos Ramos de (1972): "Fuzeta. Tradição e mudança". *Geographica. Revista da Sociedade de Geografia de Lisboa*, nº 29. Lisboa, 45-65.

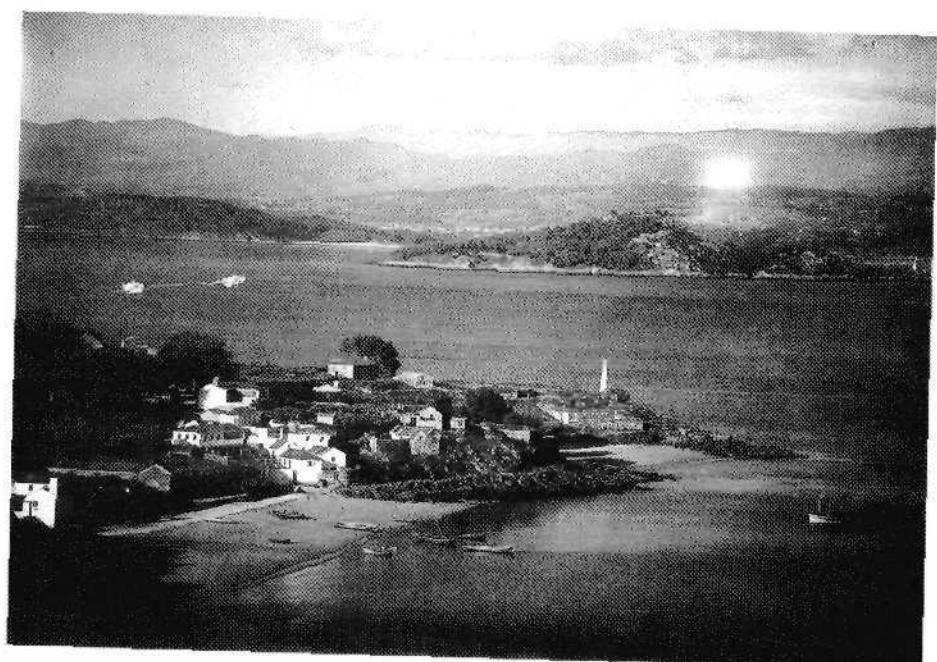
PÉREZ GARCÍA, José Manuel (1979): *Un modelo de sociedad rural de Antiguo Régimen en la Galicia costera*. Departamento de Historia Moderna. Universidad de Santiago, Santiago.

SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, Juan Oliver (1992): *Ecología y estrategias sociales de los pescadores de Cudillero*. Siglo XXI de España Editores, S.A. Madrid.

SANTANA TALAVERA, Agustín (1988): "Unidades productivas y procesos de cambio en la pesca de bajura. Arguineguín". In *Coloquio de Etnografía Marítima* (Santiago, 1984). Museo do Pobo Galego-ConSELLERÍA de Pesca, Noia, 37-52.

A entalla da Combarro. c. 1915

Vista de Raxó. c. 1940

Ubicación da Ría de Pontevedra na Península Ibérica.

Portos de Combarro (1) e Raxó (2).